

З М І С Т

РОЗДІЛ 1. Дослідження в історії України

Пелешак В., Лихотен Р. Науковий потенціал України — сьогоднішні і перспективні розгляди 4

Гайдай А. Зрубування об'єднаних та утворених культур і моварів на Правобережній Україні в роки сталінської аграрної реформи 10

Тетюх А. Історичні відомості про найдавніший період діяльності Сяго-Успенської Почаївської церкви 15

Семчук А. Націоналізм українців Польської держави в період національного руху на Західній Україні 17

Дмитрук В. Спроби української діпломатії проти уряду республіки Східногалицької 22

Паранько І. Розвиток українського націоналістичного відродження на західноукраїнських землях у 30-их роках XIX століття 23

Корисівко А. Процес деєдифікації на західноукраїнських землях (1953-1964 рр.) 26

Ядвіжна М. Формування державно-правової бази українсько-польської культурної співпраці 29

РОЗДІЛ 2. Історія Волині

Соловейко Е. Етногенез і етнізація Волині в роки середньовіччя 35

Гаврилюк С. Динаміка православних церковних братств Волині у XIX столітті 40

Литвинюк В. Зміна соціальної і національної структури Волинського населення у міжвоєнний період (1919-1939 рр.) 42

Шабала Я., Франчук П. Політичне осадження на Волині в 1919-1920-их рр. XX ст. 44

Паньшук Г. Освідчення як засіб проведення воєнних операцій на Волині урядом Другої Речі Посполитої 48

Давидюк Р. Історія виникнення і розвитку Волинського об'єднання 51

Резакіч Т. Визначення, організація і громадська діяльність діячів Союзу українців у 1921-1939 рр. 56

Шульга С. Де питання про національну революцію виставляв питання 61

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ВДУ

Журнал Волинського державного університету
ім. Лесі Українки

Цюганко С. З історії розвитку міста у Східній Європі 65

Морозчук А., Палакис Ф., Романчук Г. Динаміка у Західній Європі XIII століття 69

Ядвіжна Н. Система педагогічної освіти Волинської Братчини у XVII-XIX ст. 71

Історія

Тарчук П. З історії колонізації в Україні у XVII-XVIII ст. 75

Халібецька Г. Місце Західного Помор'я в польсько-литовських відносинах середньовіччя — другої половини XVII століття (історіографічний нарис) 79

Бундик О. Питома аграрного розвитку Волинської губернії кінця XVIII — початку XIX ст. в українській колоніальній історіографії 83

РОЗДІЛ 5. Теорія і методологія соціального процесу

2, 1997

Бондаренко Г. Основні поняття і категорії соціології 87

РОЗДІЛ 6. Соціологія

Паньшук Р., Малишевська І. Методологія соціології 91

РОЗДІЛ 7. Соціологія

Малишевська І. Соціологія 95

З М І С Т

РОЗДІЛ 1. Дослідження з історії України

Пикалюк В., Лихотоп Р.	Науковий потенціал України — сьогодення і перспективи розвитку	4
Гайдай Л.	Зруйнування общини та утворення хуторів і відрубів на Правобережній Україні в роки століпінської аграрної реформи	10
Ткачук А.	Історичні відомості про найдавніший період діяльності Свято-Успенської Почаївської лаври	15
Свинчук А.	Національна політика Польської держави періоду санаційного режиму на Західній Україні	17
Дмитрук В.	Сірожупанна дивізія в повстанні проти уряду гетьмана Скоропадського	22
Пхиденко І.	Розвиток українського національного відродження на західноукраїнських землях у 30-их роках XIX століття	23
Корнейко А.	Процес десталінізації на західноукраїнських землях (1953-1964 рр.)	26
Яцишин М.	Формування договірно-правової бази українсько-німецьких культурних зв'язків	29

РОЗДІЛ 2. Історія Волині

Соловійов О.	Економічне становище Волині в роки Першої світової війни	35
Гаврилюк С.	Діяльність православних церковних братств Волині у XIX столітті	40
Литвинюк В.	Зміни в соціальній і національній структурі населення Волинського воєводства у міжвоєнний період (1921-1939 рр.)	42
Шабала Я., Франчук Є.	Польське осадництво на Волині у 20—30-их роках XX ст.	44
Панишко Г.	Осадництво як засіб проведення земельної реформи на Волині урядом Другої Речі Посполитої	48
Давидюк Р.	Історія виникнення і діяльність Волинського українського об'єднання	51
Раєвич Т.	Виникнення, організація і громадсько-політична діяльність Союзу українок у 1921-1939 рр.	56
Шульга С.	До питання про економічний розвиток чеських колоній на Волині в 20-30-х рр.	61

РОЗДІЛ 3. Актуальні проблеми історії зарубіжних країн

Пхиденко С.	З історії розвитку логіки у Стародавньому Китаї	65
Моренчук А., Панасюк В., Романчук Г.	Дияволізм у Західній Європі XIII ст.	69
Яцишина Н.	Система педагогічної освіти Великої Британії у XVII-XIX ст.	71

РОЗДІЛ 4. Історіографія

Ткачук П.	З історії літописання в Україні у XVI-XVIII ст.	75
Хлібовська Г.	Місце Західного Помор'я в польсько-німецьких відносинах середини — другої половини XII століття (історіографія питання)	79
Бундак О.	Питання аграрного розвитку Волинської губернії кінця XVIII — початку XIX ст. в українській повоєнній історіографії.	83

РОЗДІЛ 5. Теорія і методологія історичного процесу

Бондаренко Г.	Основні поняття і категорії історичного процесу і процесу історичного пізнання	87
---------------	--	----

РОЗДІЛ 6. Сучасні проблеми історичної освіти

Позінкевич Р., Малиновська І.	Освітньо-виховний контекст української ідеї: до проблеми формування концепції	92
-------------------------------	--	----

РОЗДІЛ 7. Навчально-методичні матеріали

Колесник В.	Об'єднання Німеччини	96
Куликівська А.	Використання матеріалів та документів з історії Волині першої половини XIX століття на уроках історії.	101

6. Краткий обзор деятельности землеустроительных комиссий Волинской губернии за 1908 год.—Житомир, 1909.—С.9.
7. Хуторские хозяйства Киевской губернии, т.2.—К., 1911.—С.113.
8. Там само, с.114.
9. Там само, с.115.
10. Там само, т.1, с.170.
11. Там само, т.2, с.120.
12. Там само, с.122.
13. Там само, т.1, с.191.
14. Там само, с.199.
15. Обзор деятельности землеустроительных комиссий, с.14-15.
16. Волинський облдержархів, ф.247, оп.1, спр.178, арк.8.
17. Там само, ф.263, оп.1, спр 9.
18. Обзор деятельности землеустроительных комиссий, с.84, 86.
19. Волинський облдержархів, ф.264, оп.1, спр.1, арк.9.
20. Погребинський О. Століпінська реформа на Україні.—1931.—С.18.
21. Обзор деятельности землеустроительных комиссий, с 28-31.
22. ЦДА СРСР у Ленінграді, ф.408, оп.1, спр.803, 1912 р., арк.30-в.
23. ЦДА України, ф 274, оп.4, спр.215, арк.295.
24. Обзор агрономической помощи населению Подольской губернии за 1912 год.—Каменец-Подольский, 1913.—С.8.

А. Ткачук

Історичні відомості про найдавніший період діяльності Свято-Успенської Почаївської лаври

Почаївський монастир відомий у всьому християнському світі з початку його заснування і до сьогодні. Він продовжує відігравати значну роль в духовному житті Волинського краю і всієї України. Почаїв манить і манить до себе видатних людей, які залишили глибокий слід в історії української культури та сприяли розвитку духовності свого народу. Зокрема, у Почаєві в різні роки побували і черпали тут духовну й творчу енергію Ф.Прокопович, Г.Сковорода, Т.Шевченко, М.Драгоманов, М.Рильський, М.Бажан, О.Гончар, Д.Павличко, Р.Лубківський, Р.Братунь та ін. Це засвідчує роль Почаївської Свято-Успенської лаври як визначного духовного центру нашої Вітчизни.

Почаївський монастир (пізніше, з 1833 р. — лавра) пройшов з часу заснування нелегкий шлях, який умовно можна розділити на три основні періоди. Перший — від часу виникнення у першій половині XIII ст. до 1721 р., другий — уніатський. Він тривав із моменту переходу монастиря у 1721 р. в унію до 1831 р., коли розпочався синодальний період Почаївської лаври, і монастир знову повернувся у лоно православної церкви.

Сьогодні до складу архітектурного ансамблю Свято-Успенської Почаївської лаври входять шістнадцять церков, архієрейський будинок, надбрамний корпус (святі ворота), дзвіниця, келії. Центром ансамблю Почаївської лаври є Успенський собор, споруджений у стилі пізнього барокко.

Час заснування Почаївського монастиря, на думку багатьох дослідників, — перша половина XIII ст., хоч історичних документів, які б достовірно засвідчували даний факт, не збереглося. Тому існує кілька версій виникнення цієї святині православ'я на Волині.

У рукописі позовів і документів Почаївської обителі за 1661 рік, у другому томі, згадується, що існувала книга під назвою "Пам'ятки Почаївського монастиря", в якій з певністю говорилося, що монастир було засновано на Почаївській горі у 1240 році¹. Однак цей важливий літопис не зберігся.

Дана версія, якої дотримуються такі дослідники історії Почаївського монастиря як архімандрит Амвросій, Лотоцький, А.Хвойнацький, Т.Теодорович, С.Антонович, базується на тому, що під час монголо-татарської навали й особливо після зруйнування Києва у 1240 році київські ченці, які шукали безпечного місця для свого аскетичного життя, знайшли його на Волині в природних печерах Почаївської гори. Околиці Почаєва, тоді ще дуже рідко заселені, вкриті густими лісами й непрохідними болотами, добре захищали від нападів ворога. Ця точка зору є найпоширенішою в історичних розвідках про Почаївський монастир².

Разом з тим існує ще одна версія заснування святої обителі. У польському рукописі "Монастир — скит", який зберігається в лаврі з 1732 року, говориться, що у IX ст. у цих місцях заснував свій монастир — скит грецький монах з Афона Мефодій Почаївський, який помер у 1228 р. у глибокій старості (137 років). Почувши про його "подвиги у вірі", прийшли до Почаєва київські ченці й об'єдналися з учнями Мефодія. З часом із розсіяних тут пустельників виникла міцна

монастирська спілка зі своїм статутом, вирости величні будівлі, і дзвони покликали людей на спільну молитву³.

Цікавими є також версії щодо походження самої назви "Почаїв". Серед дослідників існує кілька точок зору на цю проблему.

Популярною і розповсюдженою є думка, що назву "Почаїв" дали перші ченці, які оселилися на горі, в пам'ять про притоку Дніпра р.Почайну, де проводив перше хрещення на Русі князь Володимир, і неподалік від якої був розташований Києво-Печерський монастир.

Згідно з іншою версією ця назва походить від слова "поча", що в перекладі з давньослов'янської мови означає "болотиста місцевість"⁽⁴⁾.

Відомий дослідник стародавньої історії монастиря протоієрей М.Трипольський вважає, що слово "Почаїв" є скороченням слів Поча-Діва. У розмовній мові слово "Діва" втратило початковий звук "д" і кінцевий "а", і таким чином з виразу "Поча-Діва" утворилася назва "Почаїв".

Для підтвердження своєї думки Трипольський приводить текст документу від 11 лютого 1213 року під назвою "Дипломат", який фактично був актом дарування маєтку Михайла Центера і його дружини Почаївському монастиреві. Зокрема, в ньому говорилося: "Во ім'я Отця, Сина і Святого Духа, Трійця Єдиносуца і Нероздільна. Я раб Владиці моему Господу Богу і Спасу нашому Ісусу Христу троїцький поклонник Михайло Центер воевода Божією милістю господар землі власної на горі чуда Пресвятої Діви Марії — Поча-Діва... і дружина Олена Михайла Центер дали і підтвердили цьому монастиреві десять волоків з лісом і хутір... десять будинків і млин на річці... від сьогодні і на майбутнє...".

Таким чином, історичний нарис "Монастир — скит" та текст "Дипломата", здавалося б, переконливо засвідчують, що ченці в Почаєві були вже в першій половині XIII ст. На жаль, протоієрей Трипольський не зазначив джерел, з яких були взяті наведені ним документи.

Підтвердження факту існування Почаївської обителі в XIII ст. міститься ще в одному історичному джерелі. У 1665 році у Львові в друкарні Тимофія Лозки була надрукована книга ректора Києво-Могилянської академії Тоанікія Галятовського "Небо новое з новими звіздами...", яка являла собою збірку народних переказів і легенд (апокрифів) про чудеса Богородиці в Україні. В цій книзі згадується про чудесне з'явлення Божої Матері на горі Почаївській у 1261 році, яка залишила виразний слід правої стопи на камені, з якого почав бити потік чистої і цілющої води. Іоанікій Галятовський описує це чудо так: "Іоан Босий з села Почаєва бачив на скелі стоячу Пречисту Богородицю. Перед нею стояв законник, який мешкав у тій скелі і який повідав тому Іоану Босому і хлоп'ятам з села Почаєва, що пасли вівці на горі біля тієї скелі, що стояла на тій скелі Пречиста Богородиця і на скелі тій там стопа вирита...".

На тій скелі церква знаменита мурована і при церкві монастир знаменитий, муром в коло обведений в землі Руській на Волині знаходиться, який монастир від села Почаєва називається Почаївським ⁽⁵⁾.

Ченці вважають слід стопи Богородиці найстарішою реліквією монастиря. Цільбоносна стопа з давнього часу найбільша святиня Почаївської обителі. Близько 400 років (1261-1649 рр.) цей слід знаходився на горі під відкритим небом, і тільки з 1649 року він — у церкві. Коли у цьому році будували Троїцький собор, то його спланували так, що життєносна стопа опинилась у соборі праворуч іконостаса. Пізніше на місці Троїцького було збудовано Успенський собор, і тепер стопа знаходиться біля першої колони коло входу з правого боку. При стопі Матері Божої завжди був гарний ковчег, який кілька разів перебудовувався на прохання і кошти віруючих ⁽⁶⁾.

З оповідань Іоанікія Галятовського та збірки "Гора Почаївська" (опис чудес Божої Матері) довідуємося, що на місці невеликої дерев'яної церкви на Почаївській горі у XIV чи на початку XV ст. була споруджена перша кам'яна церква. Звели її, мабуть, на пожертвування прочан і на прибутки від подарованого монастиря маєтку воеводи Центара ⁽⁷⁾.

Крім наведених скупих відомостей про Почаївський монастир, немає ніяких інших даних аж до 1527 року. Як саме проходило чернече життя, можна лише здогадуватися. Найбільш імовірно, що завдяки цілющій воді слава монастиря росла, і це притягувало до нього більше прихожан, що сприяло, у свою чергу, зростанню добробуту обителі.

На початку XVI ст. паломництво до Почаєва набуло масового характеру. Завдяки цьому оживилися безлюдні околиці, почалося заселення підніжжя Почаївської гори. Монастир поступово стає значним осередком релігійного життя на Західній Україні. Підтвердження цьому знаходиться у грамоті польського короля Сігізмунда I, виданій кременецькому старості Якову Монтовтовичу на прохання королівського шляхтича Василя Богдановича Гойського — власника маєтку в Почаєві.

У цій грамоті король наказує кременецькому старості не брати ярмаркових податків і не чинити суду в Почаєві на тій підставі, що цей маєток вже не належить Кременецькому замкові, а з 1527

року стає власністю Василя Гойського і не підлягає адмініструванню кременецького старости.

У цьому документі вперше офіційно згадується Почаївський монастир. Грамота засвідчує і той факт, що на початку XVI століття монастир набув великої популярності серед місцевого населення. Привертає на себе увагу і те, що королівська грамота до українського (або як тоді говорили — руського) населення православної віри написана українською мовою (8).

У давній історії Почаївського монастиря існує ще одна можлива дата — 1597 рік, коли православна поміщиця Ганна Гойська на основі фундушевого запису від 14 листопада подарувала монастиреві великі земельні володіння на вічні часи. "... На утримання восьми ченців в тому монастирі я надала в користь тієї Святої Успенської церкви й майбутнього монастиря при ній, і надала на вічні часи, — так, що це не повинно бути ніколи порушено ні мною, ні потомками моїми, а ні їх потомками, шість чоловік селян з їх садибами, до того орного і неорного поля з дібровою десять волок на три руки... Для підтримки тієї церкви, монастиря і ченців повинна даватися з моїх маєтків щорічна грошова окрема данина (біля 300 крб. сріблом). Шість панщизняних родин, орну землю, сіножаті й ліс подарувала Гойська Почаївському монастиреві на віки вічні з усіма обов'язками, платностями не лишаючи нічого в свою і своїх спадкоємців користь" (9). Це значною мірою зміцнило економічне становище монастиря. Було вироблено його статут, і монастир перейшов до общинного способу життя.

Власне з цього починається нове життя монастиря, першим настоятелем якого був Ігумен Іов Залізо. Це був добрий адміністратор, мудрий керівник церковно-релігійного життя святині. Він очолив відчайдушний опір окатоличенню українського населення. За майже півстолітнє перебування настоятелем (біля 1602 або 1604 до 1651 р.) Іов Залізо високо підніс релігійний і моральний авторитет монастиря, упорядкував його внутрішнє життя та значно розширив володіння.

Отже, Почаївський монастир пройшов довгий і складний шлях свого становлення і розвитку. Складність вивчення першого періоду його історії обумовлена незначною кількістю історичних джерел, які дійшли до наших днів, але впевнено можна сказати, що у складних умовах соціально-економічного та політичного розвитку монастир був оплотом православ'я на землях Волині і відігравав помітну роль у духовному житті нашого краю.

Література

1. Державний архів Тернопільської області.—Ф. 258, оп.2, спр.348, арк.144-145.
2. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївсько-Успенської лаври.—Кременець, 1938; Амвросий архимандрит. Сказание о Почаевской Успенской лавре.—Почаев, 1878.—Теодорович В.Ф. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии.—Почаев, 1890.—Т.2; Хвойнацкий А.Ф. Исторические сказания о Святой Чудотворной иконе Почаевской.—Почаев, 1876; Хвойнацкий А.Ф. Очерки из истории православной церкви и древнего благочестия на Волини.—Житомир, 1878.
3. Свято-Успенская Почаевская лавра.—М., 1989.—С.1-2.
4. Трипольський М. Почаївська лавра — твердиня православ'я на Заході України // Православний вісник.—1969.— №3.— С.34, 37.
5. Теодорович Т. Почаевская Успенская лавра и ее святыни.—Варшава, 1930.—С.6.
6. Почаївська Свято-Успенська лавра та її святині // Єпархіальний вісник.—1990.— 15 трав.
7. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївсько-Успенської лаври.—Кременець, 1938.—С.9.
8. Андрієвський В.П. Про Почаївську лавру.—К., 1960.—С.8.
9. Державний архів Тернопільської області.—Ф.258, оп.2, спр.217, арк.12.

А. Свинчук

Національна політика Польської держави періоду санаційного режиму на Західній Україні

18 березня 1921 року в Ризі був укладений мирний договір між РСФРР і УРСР, з одного боку, і Польщею — з другого. Його підписали з радянської сторони А.Йоффе, Я.Ганецький, Е.Квірінг, Ю.Коцюбинський, Л.Оболенський, з польської — Я.Домбський, С.Каузік, Е.Лехович, Г.Страсбургер, Л.Василевський. У квітні 1921 р. договір ратифікували президія Всеросійського виконавчого комітету, Центральний виконавчий комітет України та польський сейм. Після обміну ратифікаційними грамотами, який відбувся в Мінську 30 квітня 1921 року, договір набув чинності(1).

За умовами Ризького договору в межах Польщі опинилося понад 162 тис. км² українських етнічних земель із населенням більше 5 млн. чоловік. Ця територія отримала в історичній літературі назву *Західна Україна*. Загалом до Польщі відійшли Східна Галичина (яка до 1918 р. була частиною Австро-Угорщини), Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся (ці землі до Першої світової війни входили до складу Російської імперії) (2).